

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ ЗБОРНИК 7

RECUEIL DU KOSOVO ET METONIJA 7

ДУБРАВКА М. ПРЕРАДОВИЋ

DUBRAVKA M. PRERADOVIĆ

СТРАДАЊЕ СВЕТОГ ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ
– НОВА СЦЕНА ДЕЧАНСКОГ КАЛЕНДАРА:
ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ КУЛТА И ИКОНОГРАФИЈЕ
СВЕШТЕНОМУЧЕНИКА ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ
У ВИЗАНТИЈИ И СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

THE PASSION OF SAINT IRENAEUS OF SIRMIIUM – A NEW SCENE
IN THE DEČANI *MENOLOGION*: A CONTRIBUTION TO THE STUDY
OF THE VENERATION AND ICONOGRAPHY OF THE HOLY MARTYR
IRENAEUS OF SIRMIIUM IN THE BYZANTINE EMPIRE AND MEDIEVAL
SERBIA

СТРАДАЊЕ СВЕТОГ ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ – НОВА СЦЕНА ДЕЧАНСКОГ КАЛЕНДАРА: ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ КУЛТА И ИКОНОГРАФИЈЕ СВЕШТЕНОМУЧЕНИКА ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ У ВИЗАНТИЈИ И СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

ДУБРАВКА М. ПРЕРАДОВИЋ*

У раду се идентификује до сада непрепозната сцена сликаног календара дечанске цркве, *Страдање светог Иринеја Сирмијског*, на основу анализе познатих, првенствено византијских хагиографских извора. У Византији се након метафрастичке редакције литургијских календара овај светитељ прослављао 23. августа, истог дана када и истоимени епископ Лиона, те је у Дечанима његовим страдањем илустрован тај датум. Идентификацијом сцене у Дечанима употпуњен је скромни иконографски досије сирмијског свештеномученика, који сада броји два, могуће три приказа у византијском и српском средњовековном сликарству.

Кључне речи: српско средњовековно сликарство, Дечани, сликани календар, свети Иринеј Сирмијски, свети Иринеј Лионски

Садржај обимног циклуса сликаног календара Пантократорове цркве у Дечанима објављиван је више пута. Први је то учинио Владимир Р. Петковић у монографији о дечанској историји, архитектури и живопису, у којој је идентификовао сцене и натписе поред њих.¹ Њиме се бавио и Павле Мијовић, који је, у својој обимној студији о илустрованим календарима, осим садржају дечанског месецосолова, пажњу посветио и сликарима који су га извели. Он је закључио да су сцене дечанског календара извели „*pictores graeci*“, који су у Дечане дошли из Котора, као и да је један од њих био сликар Срђ „грешни“, чији је потпис црвеном бојом сачуван на једном капителу у параклису Светог Димитрија.² Важан допринос познавању дечанског Менолога дали су Сања Кесић-Ристић и Драган Војводић, који су у значајној мери употпунили знање о њему прецизним идентификовањем сцена, било да је реч о новим, исправљеним читањима, било пак о новим идентификацијама сцена, односно реконструкцији натписа уз њих.³ Конач-

* dubravka.preradovic@gmail.com

1 Ђ. Бошковић, В. Р. Петковић, *Манастир Дечани* II, Београд 1941, 7–20.

2 П. Мијовић, *Менолог. Историјско-уметничка истраживања*, Београд 1973, 85–89.

3 С. Кесић-Ристић, Д. Војводић, *Менолог*, in: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 377–425, т. I–IX, сл. 1–23.

но, садржају и значењу дечанског сликаног Менолога прилог је дао и Бранислав Тодић.⁴

ДУБРАВКА М. ПЕРАДОВИЋ

Смештен у монументални тробродни нартекс дечанског храма, сликани календар почиње, уобичајено, илустрацијом за први септембар, која је смештена у највишу зону источног зида средњег брода припрате, у северно поље лунете. Из највише зоне зидова средњег брода сцене се спирално, у смеру казаљке на сату, нижу до најнижих зона јужног и северног зида средњег брода. Циклус се потом наставља у јужном броду припрате, а његови последњи месеци насликани су у северном броду. Тако је месец август насликан на северном зиду западног и средњег травеја северног брода. За илустровање последњих дана августа сликарима су преостала још само два релативно мала поља на пиластима, због чега су били принуђени да на ограниченој површини збију представе за већи број датума. Циклус се завршава на северном пиластру источног зида илустрацијама за 29. и 30. август.⁵

У иначе добро очуваном програму зидног сликарства дечанске припрате део календара којим се илуструје август, последњи месец менолога, значајно је страдао, те су стога илустрације празника тог месеца најмање познате. У средњем травеју северног зида, изнад северног улаза у нартекс, илустровани су, у оквиру једног поља, дани од 16. до 24. августа (сл. 1). Пажљивом анализом поуздано су идентификоване илустрације за 18. и 20. август, сцена страдања светих Флора и Лавра у бунару и попрсје пророка Самуила. У пољу у којем је илустрован 19. август приказано је, по свему судећи, попрсје мученика Андреја Стратилата, који се слави тог дана, док би се на месту илустрације за 24. август могао идентификовати пренос моштију светог апостола Вартоломеја.⁶ Нису, међутим, препознате сцене којима су илустровани дани од 21. до 23. августа. На основу скромних сачуваних фрагмената *in situ*, као и на основу цртежа и описа сцене – „усековање старијег светитеља чији су глава и тело бачени у воду“⁷ – верујемо да је на месту илустрације за 23. дан августа приказано страдање светог Иринеја Сирмијског (сл. 2, 3).

Свети Иринеј први је, у историјским изворима потврђен, епископ Сирмијума. Страдао је у пролеће 304. године, након прокламације четвртог едикта о прогону хришћана. С обзиром на то да је Сирмијум био административни центар провинције Друге Паноније и панонске дијецезе, али и царска резиденција, у њему је био смештен и суд на чијем се челу налазио преторијански префект и пред којим се водио значајан број процеса против хришћана. Судећи по броју локалних мученика страдалих у време Диоклецијанових прогона, хришћанска заједница Сирмијума била је значајна.⁸ Почетком IV столећа на месту преторијанског префекта се-

4 Б. Тодић, М. Чанак-Медић, *Манастир Дечани*, Београд 2005, 410–412.

6 *Ibid.*, 419, n. 356.

5 За више детаља о распореду илустрација дечанског календара v. Кесић-Ристић, Војводић, *Менолог*, 421–422.

7 *Ibid.*, n. 356, т. IX, сл. 15.

8 J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*,

део је Проб, чије се име помиње у мученичким актима епископа Иринеја, мученика Полиона из Цибала и других сирмијумских мученика, као и сингидунумског свештеника Монтана и његове супруге Максиме.⁹

Знања о епископу Иринеју посве су скромна и ослањају се на његову *Пасију*, на основу које је могуће закључити да је у тренутку страдања, иако епископ, био релативно млад, будући да су му родитељи још увек били живи, те да је био ожењен и да је имао синове. Према већ уобичајеном обрасцу мученичких аката, Иринеј је приведен суду због исповедања Христове вере. Будући да је одбио да принесе жртву паганским боговима, подвргнут је мукама. Упркос молбама родитеља, пријатеља и рођака да поштеди своју младост, као и подсећања на синове, није се одрекао хришћанства. На Артемидином мосту одсечена му је глава, која је потом, заједно са телом, бачена у реку.¹⁰ У пасији светог Иринеја се, међутим, не помиње да су његови земни остаци испливали или накнадно пронађени, те достојно сахрањени, што је податак који се налази у текстовима страдања других панонских и мезијских мученика.

Култ свештенмученика Иринеја у самом граду почео се развијати непосредно по његовом страдању. Археолошка истраживања северо-источне некрополе Сирмијума изведена 1976. године изнела су на светло дана остатке једнобродне грађевине с апсидом на источној страни, која је поуздано идентификована као базилика Светог Иринеја.¹¹ Пронађена је, наиме, надгробна плоча са натписом у којем се наводи да је извесни Македоније са својом женом Амес (или Мамет) и ћерком Зевенатом подигао гробницу у базилици Светог Иринеја (IN BASILICA DOMINI N/OSTRI ERENEI AC MEM/ORIAM POSVIT MACED/ONIUS UNA CUM M/ATRONAM

Paris 1918, 79–104. Тачан број мученика страдалих у Сирмијуму није познат. Према локалној традицији, *Сирмијумски мартиро*лог броји око 200 мученика (cf. Р. Прица, *Хришћански мученици у Сирмијуму*, in: *Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика)*, ed. Д. Познановић, Сремска Митровица 2004, 27–30. По имену су, међутим, позната 22 мученика, као и већи број оних који су збирно наведени, попут пет (или седам) девица (cf. М. Јарак, *Ranokršćanski mučenici Panonije*, in: *1700 godina svetih srijemskih mučenika. Zbornik radova s međunarodnog simpozija o 1700. obljetnici Sirmijsko-panonskih mučenika (304.–2004.)*, ed. Д. Damjanović, Ђаково 2011, 51–70; Е. Rizos, *Martyrs from the north-western Balkans in the Byzantine ecclesiastical tradition: patterns and mechanisms of cult transfer*, in: *Grenz Übergänge: spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen For-*

schung an der mittleren Donau. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donaauraum, Ruma, 4. – 7. 11. 2015, ed. I. Bugarski, O. Heinrich-Tamaska, D. Syrbe, V. Ivanišević, *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4*, Remshalden 2016, 195–214).

⁹ Zeiller, *Les origines*, 74, 76, 79–80, 106.

¹⁰ А. Benveniste, *Muka Sv. Ireneja srijemskoga. Ranokršćanski portret biskupa-mučenika*, *Diacovensia 1* (1994) 82–109; Ј. Поповић, *Житија светих за мартир* – <https://svetosavlje.org/zitija-svetih-4/27/> [6. 11. 2017].

¹¹ М. Јеремић, *Култе грађевине хришћанског Сирмијума*, in: *Sirmium и на небу и на земљи*, 59–61; О. Шпехар, *Сирмијумски мученици и креирање идентитета ранохришћанског града*, *Зборник Народног музеја 21/2* (2014) 38 (са старијом литературом).

SVAM AMMETES EVENANTI) (сл. 4).¹² Епиграфски и нумизматички материјал са овог локалитета показују да је некропола коришћена током друге половине IV столећа. Ништа, међутим, не указује на податак да би наведена базилика могла бити и мартинијум епископа мученика и да су његови земни остаци били у њој сахрањени. Са могућим местом укопа епископа Иринеја довођени су у везу остаци зидова из IV века, откривени испод знатно млађе цркве Светог Стефана, саграђене у XVII столећу, на левој обали Саве. На такву је хипотезу посебно упућивала околност да се наведени објект налазио на месту које се назива „Артемидин мост“, као и чињеница да су пронађени остаци моста, могуће управо оног са којег су хришћански мученици Сирмијума бацани у реку. Остаци зидова пронађени испод цркве Светог Стефана припадали су термама, но није немогуће да су оне у једном тренутку промениле функцију и да су претворене у објект сакралне намене.¹³ У непосредној близини цркве пронађене су и гробнице из римског времена, са ранохришћанским начином сахрањивања.¹⁴

Посебну пажњу је, међутим, привукао објект на локалитету Зидине или Шириград у Мачванској Митровици, насељу на десној обали Саве. У питању је локалитет сложене стратиграфије, са чак три средњовековне цркве, датоване у период између X и XIII века, које су саграђене над првобитним ранохришћанским храмом, мартинијумом, око којег се у IV столећу формирала некропола.¹⁵ Досадашња истраживања изнела су на светлост дана само апсидални део првобитне грађевине, могуће централног, триконхосног плана.¹⁶ Најмлађа црква са овог локалитета саграђена је у XIII веку, око 1230. године. Реч је о бенедиктинској цркви у којој је доцније смештено сремско епископско седиште и чији је титулар без сумње био свети Иларион, што би могло да упућује на то да су и старије цркве биле посвећене том свештенотученику. Отуда и закључак: „С обзиром на разарања којима је антички град Сирмијум био изложен од 5. века, оправдана је претпоставка да је првобитни мартиниј Св. Иринеја био на левој обали Саве код поменутог моста, али да је култ пренет на другу страну реке у Мачванску Митровицу следећи правац повлачења римског становништва пред незаустављивим таласима варвара.“¹⁷

12 N. Duval, *Sirmium ville impériale ou capitale?*, Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina 26 (1979) 83, fig. 6; И. Поповић, *Надгробна плоча са поменом базилике св. Иринеја*, in: *Константин Велики и Милански едикт 313. Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије*, ed. И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, Београд 2013, 314, кат. бр. 79.

13 Јеремић, *Културне грађевине*, 70–71.

14 П. Милошевић, *О римској архитектури испод старе српске цркве у Сремској*

Митровици, in: *Sirmium и на небу и на земљи*, 38–39.

15 В. Поповић, „*Методијев*“ *гроб и епископска црква у Мачванској Митровици*, *Старинар* 24–25 (1973–1974) 265–270.

16 Јеремић, *Културне грађевине*, 63–64.

17 А. Смирнов-Бркић, *Писани извори о св. Иринеју Сирмијском у контексту најстарије црквене организације Срема*, in: *Средњовековна насеља на тлу Војводине, историјски процеси и догађаји*, ed. Ђура Харди, Сремска Митровица 2013, 71–96.

Са изузетком једног кратког и недовољно јасног написа из пера Теофилакта Охридског (1055–1107), не располажемо нити једним поузданим податком, писаним или материјалним, који би упућивао на то да је уистину постојао гроб или пак мошти које би се могле приписати епископу Иринеју. Наиме, познати писани извори, о којима ће бити речи у наставку текста, ни на једном месту не помињу проналазак и/или сахрану земних остатака сирмијумског свештеномученика. Та је чињеница утолико више неуобичајена када се имају на уму бројни преноси реликвија и, самим тим, култова других мученика из Сирмијума и оближњих градова у сигурније области Царства. Уобичајена је била пракса преноса реликвија светих пред најездом варвара. Пред навалом Хуна, који су 441. године освојили и уништили Сирмијум, мошти свете Анастасије пренете су у престоницу Царства, Константинопољ.¹⁸ Ова транслација свакако се одиграла пре 457. године, будући да је у *Хроници* Теодора Анагноста или Лектора наведено да се реликвије мученице пренете из Сирмијума налазе у цркви Вазнесења. Питање земних остатака светог ђаконa Димитрија, страдалог три дана након епископа Иринеја, односно њиховог могућег преноса у Солун, такође због хунске инвазије, више од два столећа заокупља пажњу истраживача.¹⁹ У исто време су из Сирмијума у Рим пренета тела сирмијумских клесара мученика – Четворице крунисаних,²⁰ што је био случај и са моштима епископа мученика Квирина из Сиска, о чијем присуству у Вечном граду пева знаменити песник Пруденције.²¹ По свему судећи, средином V столећа или пак пред словенском најездом, мошти Ермила и Стратоника, мученика из Сингидунума, пренесене су у Цариград и похрањене у олтар Свете Софије, где им се 1200. године поклонио новгородски архиепископ Антоније.²² Имајући у виду наведене транслације, као и чињеницу да је епископ Иринеј био посебно поштован у илирској престоници, очекивало би се да су и његове свете мошти пред најездом варвара биле пренете на неко сигурније место. Наравно, ако су исте икада постојале. Чуда светог Иринеја, као и место на којем су се одигравала, посредно помиње учени византијски писац и охридски архиепископ Теофилакт крајем XI столећа, у спису посвећеном петнаесторици мученика из Струмице. Они су у време владавине цара Бориса (852–889) постали веома поштовани због својих исцелитељских моћи.²³

18 T. Vedriš, *Štovanje sv. Anastasije u Sirmiju, Carigradu i Rimu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*, Diadora 22 (2007) 191–216.

19 У вези са овим питањем, са освртом на раније хипотезе, v. P. Tóth, *Sirmian martyrs in exile: Pannonian case-studies and a re-evaluation of the St. Demetrius problem*, Byzantinische Zeitschrift 103/1 (2010) 145–170.

20 J. Guyon, *Les Quatre Couronnés et l'histoire de leur culte des origines au milieu du*

IXe siècle, Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité 87 (1975) 505–561.

21 Prudentius, *Hymnus in honorem Quirini Martyris, Episcopi Ecclesiae Siscianae, Peristephanon VII* (CSEL, 61, 362–365).

22 Книга паломникъ, Сказание мѣстъ Святыхъ во Царѣградѣ Антоніа Архїепископа Новгородскаго въ 1200 году, ed. Хр. М. Лопарев (Православный палестинский сборник 17, вып. 3), С. Петербургъ 1899.

23 PG 126, col. 151–222.

Говорећи о догађајима из друге половине IX столећа, Теофилакт наводи да је неки човек, оболео од болести коју су изазвали демони, ишао у Рим, на гроб светог Петра, али и на култно место светог Иринеја, који је био славан по својим чудима, да би се на крају излечио над моштима мученика из Струмице.²⁴ Није, међутим, могуће утврдити на ког се тачно светог Иринеја односи лапидарни навод Теофилакта Охридског. Проблем је утолико већи што није могуће утврдити материјалне остатке датоване у IX век нити једног култног објекта у Сирмијуму и његовој непосредној околини, а који би се могли довести у непосредну везу са култом епископа Иринеја, односно с поштовањем његових моштију.

Нема, међутим, сумње у чињеницу да је епископ из Сирмијума недуго по свом страдању уврштен у ред најзначајнијих хришћанских светитеља. Име свештенмученика Иринеја налази се у најстаријим познатим мартиролозима, *Сиријском* и *Јеронимовом*. *Сиријски мартироолог*, тзв. *Breviarium syriacum*, листа хришћанских мученика и исповедника сачувана у једном сиријском рукопису који се данас чува у Британском музеју (British Museum Add. 12150), састављена је новембра 411. године у Едеси и превод је старијег грчког предлошка написаног око 360. године, без сумње у Никомедији, а на основу података које је сакупио знаменити црквени историчар Еузебије из Цезареје.²⁵ *Martyrologium Hieronimianum* је пак најстарији списак мученика и конфесора на латинском језику, приписан светом Јерониму (347–420). Та је листа, која броји шест хиљада имена страдалника и исповедника Христове вере, настала на основу грчког узора, вероватно истог оног који је послужио као предлошак за компилацију *Сиријског мартироолога*. У оба ова петовековна списа налази се помен Иринеја Сирмијског, за дан 6. април, односно осам дана пре априлских ида.²⁶

Текст о Иринејевом мучеништву настао је, сасвим вероватно, у Сирмијуму, и то убрзо по епископовом страдању и припада групи пасија чије се језгро формирало на основу римских судских аката, те стога овај састав има значајну вредност и као историјски извор.²⁷ Изречено је мишљење да је реч о тексту који је написан у IV веку за службе у локалним и оближњим црквама, те да је у питању део литургије вршене на дан светитељевог помена.²⁸ Истраживачи се, међутим, не слажу око језика на којем је та оригинална пасија била написана, будући да је сачувана како у латинској тако и у грчкој редакцији.²⁹ Значајан број латинских ру-

24 PG 126, col. 220.

25 B. Mariani, *Breviarium Syriacum, seu Martyrologium Syriacum saec. IV iuxta Cod. SM. Musaei Britannici Add. 12150* (Rerum ecclesiasticarum Documenta. Series minor: Subsidia studiorum 3) Rome 1956.

26 *Breviarium Syriacum*, in: *Acta Sanctorum Novembris* II/1, ed. J. B. De Rossi,

L. Duchesne, Bruxelles 1894, LV; *Martyrologium Hieronymianum*, *ibid.*, 40.

27 Zeiller, *Les origines*, 80–81.

28 Benvin, *Muka Sv. Ireneja srijemskoga*, 106.

29 А. Смирнов Бркић, И. Драганић, *Латинска и грчка редакција пасије св. Иринеја Сирмијског*, 51–70, Истраживања 24 (2013) 51–70 (са старијом литературом).

кописа, чак 41, у којима се налази пасија Иринеја Сирмијског, сведочи о њиховој распрострањености на Западу.³⁰ Најстарији међу овим списима потиче са краја VIII столећа и данас се чува у Баварској државној библиотеци. Будући да у сачуваним рукописима нема значајнијих одступања у садржају и форми текста пасије, истраживачи су сложни око чињенице да је латинска редакција пасије јединствена, као и да води порекло од оригиналног текста.³¹ Није, међутим, познат број рукописа у којима је сачувана грчка редакција пасије, али анализа познатих текстова упућује на три међусобно независне гране те редакције.³² Услед конфузије између ида и календи у римском календару (осми дан од априлских ида замењен је осмим даном од априлских календи), у предметафрастичком периоду Иринеј се славио 25.³³ или пре 26. марта и управо се под тим датумом налази и први познати пример његове пасије на старословенском језику. Ова пасија сачувана је у тзв. Ретковом зборнику (*Codex Suprasliensis*), састављеном крајем X или почетком наредног столећа у преславској писарској школи (сл. 5).³⁴

Под истим се датумом епископ Сирмијума прославља и у познатом илустрованом *Менологу* из XI столећа, који се данас чува у Националном историјском музеју у Москви (*Codex Mosquensis 376*).³⁵ Овај рукопис припада групи такозваних царских менолога и чинио је део вишетомног издања *Менолога*. Садржи житија светих за фебруар и март. *Московски кодекс* састоји се од 269 листова на којима је текст исписан мрким мастилом у две колоне, руком недавно идентификованог калиграфа Николе.³⁶ Украшен је са 57, на златној позадини изведених, правоугаоних минијатура, ширине обе колоне.³⁷ Свако житије у овом рукопису завршава се молит-

30 F. Dolbeau, *Le dossier hagiographique d'Irénée, évêque de Sirmium*, *Antiquité Tardive* 7 (1999) 205–214.

31 Смирнов Бркић, Драганић, *Латинска и грчка редакција*, 55.

32 *Ibid.*, 56.

33 С обзиром на то да се 25. марта прослављају Благовести, празник светог Иринеја померен је за један дан.

34 Кодекс је подељен на три дела која се данас чувају у Народној библиотеци у Варшави, Народној библиотеци Санкт Петербурга и Народној и Универзитетској библиотеци Љубљане. Део са Иринејевом пасијом (f. 126v–127v), базиран на преводу из византијског минологија, налази се у санктпетербуршком рукопису; cf. M. Vuković, *Martyrdom of Irenaeus of Sirmium in the 10th-century Codex Suprasliensis*, *Старобългарска литература* 47 (2013) 60–73 (са старијом литературом). Садржај

Супрасаљског зборника могуће је консултовати у његовој интегралној верзији на <http://suprasliensis.obdurodon.org/>.

35 Текст рукописа објављен је у: *Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt I–II*, ed. B. Latyšev, Petropoli 1911–1912, а минијатуре у: Н. П. Попов, *Миниатюры греческаго минологія XI века № 183*, Московской синодальной библиотеки: Описание рукописи, предисл. Д. К. Тренева, Москва 1911.

36 F. D'Aiuto, *Nuovi elementi per la datazione del Menologio Imperiale: i copisti degli esemplari miniati*, in: *Rendiconti [dell'] Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, ser. IX, 8 (1997) 715–747.

37 A. Zakharova, *Miniatures of the Imperial Menologia*, *Nea Rhome. Rivista di ricerche bisantinistiche* 7 (2011) 131–153.

вом за здравље, добробит и спасење душе цара, а у акростиху првих слова молитве МИХАН П, препознато је име Михаила IV Пафлагонца, захваљујући чему је време настанка рукописа прецизно одређено у године владавине овог цара, између 1034–1041. Житије сирмијумског свештеномученика Иринеја почиње на 242. страни, минијатуром која илуструје његово страдање (сл. 6). На златној позадини, кроз стеновити пејзаж са посве скромним растињем протиче река. У центру композиције приказан је мучитељ средњих година, у црвеној туници са појасом, у мрким панталонама и окер чизмама. Преко десног рамена носи обезглављено тело епископа Иринеја и спрема се да га баци у воду. Лице Иринејевог целата је, за разлику од лица осталих мучитеља на минијатурама у овом кодексу, која су временом изгребана, сачувано. Приказује мушкарца средњих година, смеђе таласасте зачешљане косе, дужине до рамена, и кратке смеђе браде. Тело светог је, у складу са текстом мучеништва, приказано наго, само са белом тканином око бедара. Из врата му шикља крв. Епископова одсечена глава са ореолом већ плута у води. Она приказује мушкарца средњих година, са снажно наглашеном хоризонталном бором на челу, тамне косе, и са тамном зашиљеном брадом средње дужине.³⁸ Ова, као и остале минијатуре, показује руку сликара којег карактеришу рафиниран и прецизан цртеж, пажљива обрада детаља и пластично моделовање површина. Реч је, по свему судећи, о сликару који је, осим на минијатурама московског рукописа, био ангажован и на украшавању царског *Менолога*, чији се део данас чува у Балтимору.³⁹

У временски блиским византијским литургијским изворима, у Синаксару константинопољске цркве и у *Тийику Свеће Софије*, помен Иринеја Сирмијског вршио се, међутим, у августу. У *Тийику Свеће Софије* 22. августа прослављао се свештеномученик Иринеј, одмах након светих мученика Агатоника и његових другова. Будући да је након Иринејевог имена лакуна у рукопису, није могуће утврдити да ли се на овом месту помен светог односио на епископа Сирмијума или његовог славнијег имењака, епископа Лиона.⁴⁰ У *Синаксару Цариградске цркве* та двојица светитеља прослављала су се истог дана, 23. августа. У њему је мученик из Сирмијума поменут на другом месту, одмах иза светог Лупа, а пре свештеномученика Иринеја Лионског.⁴¹ Није познато када су се тачно у византијским календарима ова два епископа истог имена почела прослављати истог дана, 23. августа, посебно што овај датум није *dies natalis* нити једног од њих. Иринеј

38 Колегиница др Ана Захарова (Московски универзитет, Ломоносов), омогућила ми је увид у колор репродукције московског рукописа из своје приватне архиве, на чему јој се овом приликом срдечно захваљујем.

39 Zakharova, *Miniatures*, 143.

40 *Le typicon de la Grande église*, Ms. Sainte-Croix no 40, Xe siècle, introduction, texte critique, traduction et notes, ed. J. Mateos, s.j., vol I, Roma 1962, 380.

41 *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano Nunc Berolinensi*, ed. H. Delehaye (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris), Brussels 1902, col. 917.

је био епископ галске престонице, Лугдунима, у периоду између краја осме деценије II stoleћа и првих година трећег века. У Галију је дошао из Мале Азије, из Смирне, где је био један од ученика светог Поликарпа, који је пак био ученик апостола Јована, који га је и рукоположио за епископа Смирне. У Лиону је наследио епископски престо свештенослужитеља Потина, страдалог у великом прогону лионских хришћана 177. године. Иринеј Лионски био је први велики теолог Западне цркве и његово најзначајније дело је обиман спис насловљен *Против јереси*.⁴² За годину његовог упокојења узима се 202. или 203. Иако није познато на који је начин преминуо, прославља се као свештенослужитељ. У календарима Западне цркве његов празник је 28. јун.⁴³ У Византији и у календарима Источне цркве овај светитељ се чешће слави 23. августа.⁴⁴

Према расположивим изворима могуће је закључити да се, крајем X или почетком наредног stoleћа, у време значајне редакције литургијских календара, Иринеј из Сирмијума почео прослављати истог дана када и Иринеј из Лиона, могуће стога што је потоњи светитељ био знатно познатији. Христифор Митиленски, цариградски песник из XI stoleћа (око 1000 – после 1050. или 1068),⁴⁵ саставио је, између осталог, четири црквена календара, од којих су два написана у класичном метру, јампским дистихима и у хексаметарским моностихима, а два у изосилабичном метру.⁴⁶ Овај песник за 23. август наводи четири светитеља. Уобичајено, на првом месту је поменут мученик Луп, на другом Иринеј, епископ Сирмијума:

„In S. Iren. Episcopum Sirmiensem
Τμηθεὶς μετέσχε νεκρικῶν ὁ Σιρμίυ
Λυτρῶν χεδίων αἰμάτων ποταμίων;“⁴⁸

на трећем јеромартир Иринеј, епископ Лиона:

„In S. Hieromart. Irenæum, Episc. Lugdun.
Σπεύδει λιπῶν γῆν ἐκ ξίφους Εἰρηναῖς
Ἐρωτιᾷ γὰς τῷ πρὸς Οὐρανὸς πόθῳ;“⁴⁹

42 G. Bossio, *Irineo, vescovo di Lione*, Biblioteca Sanctorum VII, Roma 1966, 891–899; E. Osborn, *Irenaeus of Lyons*, Cambridge 2001.

43 *Martyrologium Hieronymianum*, 83.

44 Архиепископ Сергей (Спаский), *Полный месяцеслов Востока* II, Москва 1876, 221.

45 *Christopher of Mytilene*, in: ODB II, ed. A. Kazhdan, A.-M. Talbot, New York – Oxford 1991, 442 (A. Kazhdan).

46 *Ecclesiae Graecae martyrologium metricum ex Menaeis, cod. Chiffletiano, Actisque*

Sanctorum, ed. U. G. Siberus, Lancisiana 1727; E. Follieri, *I calendari in metro inno-grafico di Cristoforo Mitileneo*, Subsidia hagiographica 63, Brussels 1980. У вези са византијским календарима написаним у стиховима v. J. Darroutzès, *Les calendriers byzantins en vers*, Revue des études byzantines 16 (1958) 59–84.

47 *Ecclesiae Graecae martyrologium metricum*, 270.

48 *Ibid.*

49 *Ibid.*

на четвртом Калиник, патријарх цариградски, те на петом тридесет и седам мученика из Тракије.⁵⁰

У XI столећу двојици свештеномученика Иринеја написана је и заједничка служба (ВНГ 950).⁵¹ Наиме, у обимном кодексу менолога за август, писаном у две колоне, данас у Бечкој државној библиотеци, а који је за бечки двор купљен у Цариграду у другој половини XVI века, за 23. август наводе се служба светом Иринеју Сирмијском (fol. 246, pag. 1, col. 1, fol. 247, pag. 2, col. 2) и у њеном наставку заједничка служба двојици свештеномученика из Сирмијума у Панонији и Лугдунума у Галији (fol. 247, pag. 2, col. 2 i fol. 248, pag. 1, col. 2).⁵²

Празник Иринеја Сирмијског се, међутим, не налази у српским литургијским календарима. Стога не изненађује чињеница да у првим сликаним календарима у српској средини, у црквама краља Милутина (1282–1321), Старом Нагоричину и Грачаници, овај светитељ није нашао своје место. У припрати Старог Нагоричина дан 26. март није илустрован, будући да се овај месец завршава празником Благовести (25. март). За 23. август насликани су, у последњој зони западног зида северног брода, свети Јермолај и други у води.⁵³ Свети Јермолај је свештеник из Никомедије који је приволео светог Пантелејмона хришћанству. Презвитер Јермолај страдао је са својим саслужитељима Јермипом и Јермокротом за време владавине цара Максимијана и прославља се 26. јула, дан пре светог бесребрника Пантелејмона. Страдао је од мача, а не у води, како је то приказано у Старом Нагоричину, где је очито дошло до грешке. Када је пак реч о сликаном календару грачаничке цркве, илустрације за март смештене су у југозападно кубе. За дан 26. март илустрована су у четвртој зони јужног зида попрсја Филемона и Дамјана,⁵⁴ док је 23. август илустрован попрсјима светог Калиника, патријарха цариградског, и свете Татјане.⁵⁵ Свети Калиник био је епископ Цариграда и прослављао се 23. августа. Када је пак реч о светој Татјани, на овом месту дошло је до грешке, будући да је реч о светом Татјану или Титону.⁵⁶ У савременом *Никодимовом ѿиѿику*, према којем се служило и у дечанској цркви, такође нема

50 *Ibid.*

51 F. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca* II, Brussels 1957, 41.

52 P. Lambecius, *Commentariorum de augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi* VIII, Vindobonae 1679, 100, 206–209 – <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=drucke/bb-4f-850-8b&distype=thumbs> [17. 10. 2017].

53 Мијовић, *Менолог*, 284; Б. Тодић, *Сѿа-ро Нагоричино*, Београд 1993, 85 (са натписом). У Нагоричину је Јермолај приказан још једанпут, испод свода на северном

зиду у вишој зони (Тодић, *Нагоричино*, 79).

54 Мијовић, *Менолог*, 295; Б. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд 1989, 105.

55 Мијовић, *Менолог*, 307; Тодић, *Грачаница*, 104.

56 Мијовић, *Менолог*, 307. У *Тиѿику Велике цркве* и у *Синаксару Цариградске цркве* помен светом Татјану вршио се 24. августа (*Le typicon de la Grande église*, 383; *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, col. 919).

помена Иринеја Сирмијског.⁵⁷ У овом типикy се 26. марта прославља Сабор арханђела Гаврила (976), 22. август је помен светог мученика Агатона (1216), док се 23. августа вршила служба светог ратника и мученика Лупа и оданије празника Успења (1216),⁵⁸ како је и у млађим преписима овог типика, *Романовом* и *Ковинском*.⁵⁹

У припрати Богородичине цркве манастира Трескавца налази се још један сликани календар. Ктитор ове припрате и њеног сликаног украса био је краљ Душан у време између 1334. и 1343. године.⁶⁰ На западном зиду северне куле у највишој зони су представљене допојасне и доколеничне фигуре седам светитеља, међу којима и једна мученица. Мада Мијовић пише да нису сачуване сигнатуре уз ове светитеље, као и да није могућа њихова идентификација,⁶¹ Мирјана Глигоријевић-Максимовић успела је да прочита и идентификује светитеље приказане на овом месту (сл. 7). Реч је о светима који се прослављају од 23. до 28. августа, читано са десне на леву страну. Прва са десне стране јесте фигура старијег светитеља, седе косе и дуге браде, који је одевен у мрки огртач са белим омоформом. Рукама покривеним огртачем држи испред себе богато украшено јеванђеље. Са његове десне стране сачуван је део натписа – [ΚΤ ὁ ἄγιος] Εἰρηναῖος (сл. 5).⁶² Уз илустрације календара припрате Трескавца, као и нешто старијег менолога цркве Светог Николе Орфаноса у Солуну, исписани су стихови метричког календара написаног у јампским дистисима напред поменутог Христифора Митиленског. С обзиром на то да овај песник на дан 23. августа наводи оба Иринеја, Сирмијског и Лионског,⁶³ није могуће закључити који је од њих двојице приказан у припрати Трескавца. Сликарски приручник Дионисија из Фруне не прави разлику између ове двојице светих. Штавише, у њему је наведено да се свети Иринеј слика као млади ђакон, и то на дан 22. августа.⁶⁴

Сликани календар дечанске припрате насликан је у периоду између 1345. и 1347. године.⁶⁵

У Дечанима се као илустрације календара јављају сцене, појединачне фигуре и попрсја, односно полуфигуре светитеља. Једна од карактеристика

57 В. Савић, *Именик свейих и ѡразника*, in: *Тийик архиеийскоѡа Никодима II*, ed. Ђ. Трифуновић, Београд 2007, 1–39.

58 *Тийик архиеийскоѡа Никодима II*.

59 Др Виктору Савићу (Институт за српски језик САНУ) захваљујем се на подацима који се односе на *Романов* и *Ковински тийик*.

60 Г. Бабић, *Кој бил и кога кийиѡр на живойисѡй на егзонарийексѡй во црквѡѡа св. Усїеније Богородичино во манасийроѡѡѡѡ Трескавец*, *Стремеж* 4 (1961) 48–51.

61 Мијовић, *Менолог*, 315.

62 М. Глигоријевић-Максимовић, *Сликани календар у Трескавцу и сийихови Христифора Мийиленског*, *Зограф* 8 (1977) 48–49; eadem, *Сликарсѡво XIV века у манасийиру Трескавцу*, *ЗРВИ* 42 (2005) 104.

63 Cifra supra n. 47, 48.

64 Denys de Fourn, *Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine*, avec une introduction et des notes par M. Didron, Paris 1845, 401.

65 Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарсѡва*, *ЗРВИ* 20 (1981) 127–130.

дечанског менолога јесу у бочним бродовима поља оивичена бордурама у којима је било насликано више датума.⁶⁶ Управо је такав случај био са датумима од 16. до 24. августа, који су представљени у једном пољу, у чијем је доњем десном углу, у стеновитом пејзажу, приказано усековање светитеља, а потом и његово тело и јасно видљива одрубљена глава са ореолом како плутају у води у доњем десном углу сцене, што би одговарало начину на који је примио венац мучеништва епископ Сирмијума. Карактеристика мучеништва Иринеја Сирмијског управо је усековање (*roena capitis*), а потом и утапање у води (*culleus*) његових земних остатака, што је имало за циљ да страдалника лиши погребног мира. Сцена у Дечанима готово је идентична оној из московског царског *Менолога*, али је у Дечанима њом илустрован 23. август, а не 26. март, какав је случај у старијем приказу, што осликава промену која се у међувремену догодила у црквеним календарима, у којима се епископ из Сирмијума и епископ из Лиона, обојица са именом Иринеј, прослављају истог дана. Мада порекло извора дечанског сликаног календара није утврђено, то што је у оквиру њега приказано страдање Иринеја Сирмијског, упркос чињеници да се овај светитељ не прославља у *Никодимовом ѿиѿику*, на који се угледа и *Дечански ѿиѿик*, указује на то да је његов узор могао бити неки византијски, грчки предложак, у којем се овај епископ мученик прослављао 23. августа.

Остављајући по страни компликовано питање порекла култа светог Димитрија, у Византији су од великог броја сирмијумских мученика прослављани само свештеномученик Иринеј и света Анастасија. За разлику од свете Анастасије, чији су се култ и иконографија значајно проширили како у самом Царству тако и у земљама под културним утицајем Византије,⁶⁷ о постојању култа епископа Иринеја сведоче готово искључиво литургијски календари.⁶⁸ До сада је била позната само једна сликана представа која се могла довести у везу са свештеномучеником из Сирмијума, она која прати текст његовог житија у московском царском *Менологу* из XI столећа. Иконографски готово идентична сцена препозната је у дечанском календару. Три века касније, страдањем овог панонског мученика у српском храму илуструје се 23. август, а не 26. март, како је то био случај у поменутом рукопису. Овом посве скромном корпусу приказа епископа Иринеја можда би се могао придружити и приказ епископа у календару насликаном у припрати Трескавца, чија се допојасна представа односи на 23. август. Упркос натпису који сведочи о томе да је на овом месту приказан управо свети Иринеј, није могуће утврдити да ли

66 Кесић-Ристић, Војводић, *Менолог*, 422.

67 Д. Војводић, *Кулѿи и иконографија Свете Анастасије Фармаколиѿирије у земљама византијског кулѿурног круга*, Зограф 21 (1990) 31–39.

68 Свакако под византијским утицајем, прошлошко житије Иринеја Сирмијског нашло се и у етиопском синаксару, где се панонски свештеномученик прослављао 23. августа; в. Б. Стојковски, *Житије Светог Иринеја Сирмијског у еѿиѿојском синаксару*, Истраживања 25 (2014) 421–427.

је реч о епископу Лиона, како је то предложено у литератури,⁶⁹ или пак о истоименом епископу Сирмијума.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Архиепископ Сергей (Спасский), *Полный месяцеслов Востока* II, Москва 1876.
- Бабић Г., *Кој бил и кога кѣиѣтор на живојисой на егзонарѣксој во цркваѣа св. Усѣиѣије Богородичино во манасѣироѣој Трескавец*, Стремеж 4 (1961) 48–51.
- Бошковић, Ђ., Петковић В., *Манасѣир Дечани* II, Београд 1941.
- Војводић Д., *Кулѣи и иконографија Свеѣије Анасѣасије Фармаколиѣирије у земљама визанѣијског кулѣурног круга*, Зограф 21 (1990) 31–39.
- Глигоријевић-Максимовић М., *Сликани календар у Трескавцу и сѣихови Христѣи-фора Миѣиленског*, Зограф 8 (1977) 48–54.
- Глигоријевић-Максимовић М., *Сликарсѣиво XIV века у манасѣиру Трескавцу*, Зборник радова Византолошког института 42 (2005) 77–124.
- Јеремић М., *Кулѣине грађевине христѣанског Сирмијума*, in: *Sirmium и на небу и на земљи*, 43–73.
- Кесић-Ристић С., Војводић Д., *Менолог*, in: *Зидно сликарсѣиво манасѣира Дечана. Грађа и сѣудије*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 377–425.
- Книга паломникъ, Сказание мѣстъ Святыхъ во Царѣградѣ Антонѣа Архиепископа Новгородскаго въ 1200 году*, ed. Хр. М. Лопарев (Православный палестинский сборник 17, вып. 3), С. Петербургъ 1899.
- Мијовић П., *Менолог. Исѣоријско-уметничка исѣраживања*, Београд 1973.
- Милошевић П., *О римској архѣиѣкѣури исѣод Сѣаре срѣске цркве у Сремској Миѣировици*, in: *Sirmium и на небу и на земљи*, 37–42.
- Попов Н. П., *Миниатюры греческого минология XI века № 183*, Московской синодальной библиотеки: Описание рукописи, предисл. Д. К. Тренева, Москва 1911.
- Поповић В., „*Метѣодијев*“ гроб и еѣискојска црква у Мачванској Миѣировици, *Стари-нар* 24–25 (1973–1974) 265–270.
- Поповић И., *Надгробна ѣлоча са ѣоменом базилике св. Иринеја*, in: *Консѣанѣин Велики и Милански едикѣи 313, рађање христѣансѣива у римским ѣпровинѣјама на ѣлу Србије*, ed. И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, Београд 2013, 314, cat. no. 79.
- Поповић Ј., *Жѣиѣија свеѣиѣх за марѣи*, <https://svetosavlje.org/zitija-svetih-4/27/>
- Прица Р., *Христѣански мученици у Сирмијуму*, in: *Sirmium и на небу и на земљи*, 27–30.
- Савић В., *Именик свеѣиѣх и ѣразника*, in: *Тѣиѣк архѣеѣискоја Никодима II*, 1–39.
- Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од сѣтрадања христѣанских мученика)*, ed. Д. Познановић, Сремска Митровица 2004.
- Смирнов-Бркић А., *Писани извори о св. Иринеју Сирмијском у конѣексѣу најсѣиарије црквене организације Срема*, in: *Средњовековна насеља на ѣлу Војводине, исѣоријски ѣроцеси и догађаји*, ed. Ђ. Харди, Сремска Митровица 2013, 71–96.
- Смирнов-Бркић А., Драганић И., *Лайѣинска и грчка редакѣија ѣасије св. Иринеја Сирмијског*, *Истраживања* 24 (2013) 51–70.
- Стојковски Б., *Жѣиѣије Свеѣог Иринеја Сирмијског у еѣиѣојском синаксару*, *Истраживања* 25 (2014) 421–427.
- Суботић Г., *Прилог хронологији дечанског зидног сликарсѣива*, Зборник радова Византолошког института 20 (1981) 111–135.

- Тийик архиепископа Никодима II, ed. Ђ. Трифуновић, Београд 2007.
- Тодић Б., *Грачаница. Сликарство*, Београд 1989.
- Тодић Б., *Синагога Нагоричино*, Београд 1993.
- Тодић Б., Чанак-Медић М., *Манастир Дечани*, Београд 2005.
- Шпехар О., *Сирмијумски мученици и креирање идентитета ранохришћанског града*, Зборник Народног музеја 21/2 (2014) 25–52.
- Benvin A., *Muka Sv. Ireneja srijemskoga. Ranokršćanski portret biskupa-mučenika*, *Diacovensia* 1 (1994) 82–109.
- Bossio G., *Irineo, vescovo di Lione*, Biblioteca Sanctorum VII, Roma 1966, 891–899.
- Breviarium Syriacum*, Acta Sanctorum Novembris II/1, ed. J. B. De Rossi, L. Duchesne, Bruxelles 1894.
- Christopher of Mytilene*, in: ODB II, ed. A. Kazhdan, A.-M. Talbot, New York – Oxford 1991, 442 (A. Kazhdan).
- D'Aiuto F., *Nuovi elementi per la datazione del Menologio Imperiale: i copisti degli esemplari miniati*, in: *Rendiconti [dell']Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, ser. IX, 8 (1997) 715–747.
- Darrrouzès J., *Les calendriers byzantins en vers*, *Revue des études byzantines* 16 (1958) 59–84.
- Dolbeau F., *Le dossier hagiographique d'Irénée, évêque de Sirmium*, *Antiquité Tardive* 7 (1999) 205–214.
- Duval N., *Sirmium ville impériale ou capitale?*, *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina* 26 (1979) 53–90.
- Ecclesiae Graecae martyrologium metricum ex Menaeis*, cod. Chiffletiano, *Actisue Sanctorum*, ed. U. G. Siberus, Lancisiana 1727.
- Follieri E., *I calendari in metro innografico di Cristoforo Mitileneo*, *Subsidia hagiographica* 63, Brussels 1980.
- Guyon J., *Les Quatre Couronnés et l'histoire de leur culte des origines au milieu du IXe siècle*, *Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité* 87 (1975) 505–561.
- Halkin F., *Bibliotheca Hagiographica Graeca* II, Brussels 1957, 41.
- Jarak M., *Ranokršćanski mučenici Panonije*, in: *1700 godina svetih srijemskih mučenika. Zbornik radova s međunarodnog simpozija o 1700. obljetnici Sirmijsko-panonskih mučenika (304.–2004.)*, prir. D. Damjanović, Đakovo 2011, 51–70.
- Lambecius P., *Commentariorum de augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi* VIII, Vindobonae 1679, 100, 206–209 – <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=drucke/bb-4f-850-8b&distype=thumbs> [17. 10. 2017].
- Le typicon de la Grande église*, Ms. Sainte-Croix n° 40, Xe siècle, introduction, texte critique, traduction et notes, ed. J. Mateos, s.j., vol I, Roma 1962.
- Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine*, avec une introduction et des notes par M. Didron, Paris 1845, 401.
- Mariani B., *Breviarium Syriacum, seu Martyrologium Syriacum saec. IV iuxta Cod. SM. Musaei Britannici Add. 12150* (Rerum ecclesiasticarum Documenta. Series minor: Subsidia studiorum 3), Rome 1956.
- Martyrologium Hieronymianum*, Acta Sanctorum Novembris II/1, ed. J. B. De Rossi, L. Duchesne, Bruxelles 1894.
- Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt* I–II, ed. B. Latyšev, Petropoli 1911–1912.
- Osborn E., *Irenaeus of Lyons*, Cambridge 2001.
- Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, 126 (Theophylactus Bulgariæ Archiepiscopus), Paris 1864.
- Prudentius, *Hymnus in honorem Quirini Martyris, Episcopi Ecclesiae Siscianae, Peristephanon* VII (CSEL, 61, 362–365).

- Rizos E., *Martyrs from the north-western Balkans in the Byzantine ecclesiastical tradition: patterns and mechanisms of cult transfer*, in: *Grenz Übergänge: spätrömisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau, Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donauraum, Ruma, 4.–7. 11. 2015*, I. ed. Bugarski, O. Heinrich-Tamaska, D. Syrbe, V. Ivanišević, *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 4, Remshalden 2016, 195–214.
- Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e Codice Sirmondiano Nunc Berolinensi*, ed. H. Delehaye (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris), Brussels 1902.
- Tóth P., *Sirmian martyrs in exile: Pannonian case-studies and a re-evaluation of the St. Demetrius problem*, *Byzantinische Zeitschrift* 103/1 (2010) 145–170.
- Vedriš T., *Štovanje sv. Anastasije u Sirmiju, Carigradu i Rimu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*, *Diadora* 22 (2007) 191–216.
- Vuković M., *Martyrdom of Irenaeus of Sirmium in the 10th-century Codex Suprasliensis*, *Старобългарска литература* 47 (2013) 60–73.
- Zakharova A., *Miniatures of the Imperial Menologia*, *Nea Rhome. Rivista di ricerche bisantinistiche* 7 (2011) 131–153.
- Zeiller J., *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918.

THE PASSION OF SAINT IRENAEUS OF SIRMIIUM – A NEW
SCENE IN THE DEČANI *MENOLOGION*: A CONTRIBUTION
TO THE STUDY OF THE VENERATION AND ICONOGRAPHY
OF THE HOLY MARTYR IRENAEUS OF SIRMIIUM IN THE
BYZANTINE EMPIRE AND MEDIEVAL SERBIA

DUBRAVKA M. PRERADOVIĆ

The *Menologion* (Calendar) painted in the monumental three-naved narthex of the Dečani *katholikon* was studied on several occasions and almost all of the surviving illustrations have been reliably identified. In the generally well-preserved programme of mural decoration in the narthex, the Calendar section illustrating the month of August, the last month of the *Menologion*, is significantly damaged, due to which the illustrations of that month's holidays are the least known. In the middle bay along the north wall, above the northern entrance to the narthex, the days from 16 to 24 August are illustrated in a single field, but the images for 21–23 August are not identified. Based on the scarce fragments preserved *in situ*, as well as the drawings and the description of the scene reading “the beheading of an elderly saint whose head and body were thrown into the water”, it may be concluded that the illustration corresponding to the 23rd day of August shows the passion of Saint Irenaeus of Sirmium.

Saint Irenaeus was the first Bishop of Sirmium evidenced in historical sources. He was killed in the spring of 304 AD, after the proclamation of the fourth persecutory edict against Christians. Shortly afterwards, the cult of the bishop martyr Irenaeus was established in the city of Sirmium, where a basilica was dedicated to him. Thanks to the *Passion*, which has survived both in Greek and Latin versions, it was soon disseminated beyond the boundaries of Pannonia. In the period preceding the hagiographical reform of Symeon Metaphrastes, the feast dedicated to Irenaeus was celebrated on 26 March and the first known example of his passion in the Old Church Slavonic language bears this date. It can be found in the *Codex Suprasliensis*, compiled in the late 10th or the early 11th century in a scriptorium of the Preslav Literary School. The feast of the Bishop of Sirmium can be found under the same date in the famous 11th-century illustrated imperial *Menologion* (*Codex Mosquensis* 376), which also contains the oldest known illustration of the passion of Bishop Irenaeus of Sirmium.

In the Byzantine Empire, after the reform of the liturgical calendars by Symeon Metaphrastes, this saint was celebrated on 23 August, the same day as the eponymous bishop of Lyon, a prominent adversary of heresy in the late second century. In the 11th century, a common service was composed for the two eponymous bishops and both were mentioned under this date by Christophoros of Mytilene, an 11th-century (ca. 1000 – after 1050 or 1068) poet from Constantinople who compiled an ecclesiastical calendar in verse. His verses accompany the illustrated *Menologia* in the church of Saint Nicholas Orphanos in Thessaloniki and the church of the Holy Virgin in Treskavac, where 23

August is illustrated by the half-figure of Bishop Irenaeus. However, it is not clear whether the image shows the bishop martyr of Lyon or the Sirmium saint.

In the Dečani *Menologion*, the scene of the martyrdom of Irenaeus of Sirmium is the illustration for 23 August. Keeping in mind that Irenaeus, the Bishop of Sirmium, is not mentioned in Serbian medieval liturgical sources, it can be inferred that the model for the painted *Menologion* in the Dečani monastery was of Greek origin. By identifying the scene in Dečani, we contribute to the modest iconographic dossier of the Sirmian bishop martyr, listing so far no more than two or three depictions in Byzantine and Serbian medieval painting.

Key words: Serbian medieval painting, Dečani Monastery, painted calendar, Saint Irenaeus of Sirmium, Saint Irenaeus of Lyon

ПРИЛОЗИ

СЛ. 1. ДЕЧАНИ, ИЛУСТРАЦИЈЕ КАЛЕНДАРА ОД 16. ДО 24. АВГУСТА, ЦРТЕЖ ФРЕСАКА (ПРЕМА С. КЕСИЋ-РИСТИЋ, Д. ВОЈВОДИЋ, *МЕНОЛОГ*)

СЛ. 2. ДЕЧАНИ, ИЛУСТРАЦИЈЕ КАЛЕНДАРА ОД 16. ДО 24. АВГУСТА (АРХИВА МАНАСТИРА ВИСОКИ ДЕЧАНИ)

СЛ. 3. ДЕЧАНИ, СТРАДАЊЕ СВЕТОГ ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ, ДЕТАЉ (АРХИВА МАНАСТИРА ВИСОКИ ДЕЧАНИ)

СЛ. 4. НАДГРОБНА ПЛОЧА СА ПОМЕНОМ БАЗИЛИКЕ СВ. ИРИНЕЈА (ПРЕМА И. ПОПОВИЋ, НАДГРОБНА ПЛОЧА)

СЛ. 6. МОСКОВСКИ МЕНОЛОГ (SYN. GR. 183), СТРАДАЊЕ СВЕТОГ ИРИНЕЈА, МИНИЈАТУРА (ПРЕМА Д. К. ТРЕНЕВ, Н. П. ПОПОВ, *МИНИАТЮРЫ ГРЕЧЕСКОГО МИНОЛОГИЯ*)

СЛ. 7. ТРЕСКАВАЦ, ИЛУСТРАЦИЈЕ КАЛЕНДАРА ОД 22. ДО 26. АВГУСТА, (ПРЕМА М. ГЛИГОРИЈЕВИЋ-МАКСИМОВИЋ, *СЛИКАРСТВО XIV ВЕКА*)